

УДК 371.212–056.87+811.161.2(07)

Мамчур Л. І.

**ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ОСОБИСТОСТІ –
ВАЖЛИВА ФІЛОСОФСЬКО-СОЦІАЛЬНА ПРОБЛЕМА**

Стаття присвячена актуальній проблемі сьогодення – формуванню комунікативної компетентності особистості на основі лінгвофілософської концепції вчених про співвідношення мови, мовлення, мислення; взаємозв'язок мови, людини, суспільства, мови і змісту, форми тексту, взаємодії учасників комунікативного процесу; значущість рідної мови у становленні і формуванні людини як члена соціуму. Окреслено розвиток лінгвофілософської думки в Україні в історичному аспекті. Розглянуто філософсько-соціальні концепції І. Огієнка, В. фон Гумбольдта, В. Сухомлинського, Х. Гадамера. Доведено необхідність урахування в сучасній методиці навчання рідної (української) мови провідних філософсько-соціальних ідей, формування через їх призму сучасної мовної особистості, її комунікативної компетентності.

Ключові слова: комунікативна компетентність; лінгвофілософські концепції вчених; розвиток духовності, культури суспільства і мова; взаємозалежність мови й особистості.

Статья посвящена актуальной проблеме современности – формированию коммуникативной компетентности личности на основе лингвофилософских концепции ученых о соотношении языка, речи, мышления; взаимосвязь языка, человека, общества, языка и содержания, формы текста, взаимодействия участников коммуникативного процесса; значимость родного языка в становлении и формировании человека как члена социума. Определены особенности развития лингвофилософских идей в историческом аспекте. Рассмотрены философско-социальные концепции И. Огиенко по вопросу онтологического обоснования природы и сущности родного языка, его роли в становлении гражданина и общества в целом; В. фон Гумбольдта о тесной связи народного мировоззрения и языка народа; Х. Гадамера о вербальном общении, понимании окружающего мира и взаимопонимании между людьми. Доказана необходимость учета в современной методике обучения родному (украинскому) языку ведущих философско-социальных идей, формирование через их призму современной языковой личности, ее коммуникативной компетентности.

Ключевые слова: коммуникативная компетентность; лингвофилософские концепции; развитие духовности, культуры общества и язык; взаимозависимость языка и личности.

The article is devoted to the actual problem of our time – the formation of communicative competence of the individual based on the concept lingvofilosofical scientists about the relationship of language, speech, thinking; the relationship of language, man, society, language, content, form of text, communicative interaction of the participants of the process; the importance of the mother tongue in the establishment and formation of man as a member of society. The features of lingvofilosofical ideas in the historical aspect. We consider the philosophical and social concepts I. Ogienko on ontological justification of the nature and essence of the native language, its role in the formation of the citizen and society as a whole; Humboldt on the close connection of the national ideology and the language of the people; H. Gadamer on verbal communication, understanding of the world and understanding between people. The necessity of taking into account in modern teaching methods native (Ukrainian) language of the leading philosophical and social ideas, the formation through the prism of modern linguistic identity, her communicative competence.

Key words: communicative competence; linguistic and philosophical conception; development of spirituality, culture of society and language; interdependence of language and personality.

Найбільш виразною характеристикою шкільної освіти взагалі й мовної зокрема на стику тисячоліть є запровадження компетентнісного спрямування у навчально-виховному процесі, формування у школярів достатньої життєвої компетентності, що містить такі її складники: соціальну (розуміння загальнолюдських, національних та особистісних цінностей і пошана до них), соціокультурну (знання й повага до українських та світових культурних надбань), комунікативну (вміння спілкуватися в будь-якій життєвій діяльності), ділову (активна, ініціативна праця в умовах конкуренції), інформативну (вміння отримувати і трансформувати інформацію).

Повноцінний розвиток кожної окремої людини, існування її як особистості неможливі без зв'язку із суспільством, без мови, без спілкування з іншими людьми. Саме в процесі спілкування, комунікативної взаємодії, найзмістовнішими засобами яких є слово, за допомогою мови ми можемо виразити свою індивідуальність та сутність. Д. Білоус переконливо стверджує:

Споконвіку було Слово,

Й було Слово в Бога.

Й було Богом Святе Слово, –

*все постало з Нього...
Помагай же Слову, Боже,
Із птьмою в герці,
щоб жило, правдиве й гоже,
у людському серці.*

Рідна мова, рідне слово прилучає кожну дитину до навколишнього матеріального і духовного світу. У всі віки й сьогодні основою спілкування є усне мовлення, якому властиві свої характерні особливості:

- передбачає співрозмовника або певний склад слухачів;
- розгортається у реальній життєвій ситуації і відповідає їй;
- звукове мовлення сприймається на слух як цілісний відрізок мовленнєвого потоку, де є своя гра темпоритмів, темброві забарвлення, модуляція голосу;
- надзвичайно важливою є інтонація;
- діє на слухачів не лише змістом, а й усією манерою виступу;
- характерна спонтанність, гнучкість думки;
- використовують готові мовні формули [1, с. 32].

Важливий вплив на формування дитини-школяра, його комунікативної компетентності, прилучення до навколишнього світу, життя своєї родини, громади, етносу, що сприймають як процес етнічної соціалізації особистості, має рідна (українська) мова, навчання мови в школі.

Під етнічною соціалізацією розуміємо процес становлення й розвитку особи як суспільно-національного індивіда, утвердження її як особистості, носія рідної мови, поетапно-поступове включення її у мовне середовище, освітньо-культурне надбання народу, професійну діяльність як основну силу своєї нації, держави.

Безперечно, через мовну освіту ми повинні підготувати людину, здатну жити в соціальному середовищі, творити і досягати успіхів у професійній діяльності, сприймати зміни та нововведення. А тому особливий значущості в житті суспільства, у мовній освіті особистості набуває комунікативна компетентність, що зумовлена вимогами життя і є першочерговою у шкільному навчанні української мови.

Людина як творець мови, носій культури народу є об'єктом вивчення багатьох наук, однак вважаємо за необхідне зупинитись на філософських концепціях учених, які здавна були взаємопов'язані, а часом ставали важливим підґрунтям для інших наукових досліджень – соціальних, лінгвістичних, психологічних, методичних тощо. Сучасна філософія мовної освіти в Україні, що віддзеркалена і в методології української мови, має давню традицію, глибокі корені в народній та науковій філософії і досліджує й розробляє нині процес вербального пізнання, місце мови в житті людини та суспільства, культуру мовленнєвої комунікації.

Концепція навчально-виховного процесу формування комунікативної компетентності учнів загальноосвітньої школи потребує надійного методологічного підґрунтя. Як засвідчує аналіз наукової літератури, методологічну основу формування комунікативної компетентності школярів становлять провідні лінгвофілософські положення вчених про взаємозв'язок мови, людини і суспільства; мови, мовлення та мислення; мови й висловлювання учасників комунікативного спілкування; мовну освіту; важливу роль української мови у формуванні громадянина України ХХІ століття.

Метою статті є обґрунтування значущості лінгвофілософських положень вітчизняних та зарубіжних учених про взаємозв'язок мови і людини, значення мовної освіти для особистості й суспільства.

Глибинними витоками української лінгвофілософії, що й нині є актуальними для розвитку комунікативної здатності особистості, цілеспрямованого й безперервного мовного навчання в системі шкільної освіти, є ідеї Аристотеля, В. Гумбольдта, І. Канта, Ж.-Ж. Руссо, О. Потебні, Ф. де Соссюра та ін. На думку Цицерона, «неможливо оволодіти мистецтвом слова, не вивчивши попередньо висновків філософії» [7, с. 215]. Мова вперше стала об'єктом досліджень філософів Давньої Греції, а саме риторів-мудреців (Горгія, Протагора, Сократа, Гіппія, Антисфена), котрі навчали мистецтва не повсякденної, а переконливої, вдалої, доречної, результативної комунікації. Ще софісти у своїх ученнях розвивали вміння створювати власні висловлювання, тексти, тобто, висловлюючись сучасною термінологією, формували комунікативну компетентність, необхідну для становлення й утвердження успішної особистості в соціумі.

Філософська думка періоду Київської Русі зробила значний внесок у розвиток тогочасного суспільного й особистісного і залишила помітний слід у системі розвитку наук. Особливої уваги заслуговують ідеї мислителів (В. Мономаха, І. Огієнка, Д. Паломника, К. Туровського), що закликали до пізнання божественної істини за допомогою мови й розумного спілкування, тобто ефективної та результативної комунікації. Ці вихідні положення бере за основу сучасна лінгводидактика, оскільки успішна особистість – та, яка володіє потрібною у спілкуванні комунікативною компетентністю, здатністю до продукування і сприймання мовлення, здобуває необхідні знання, набуває вмінь та навичок у процесі системного навчання й виховання.

Оригінальними й новаторськими є філософські погляди відомого українського філолога-мислителя І. Огієнка щодо питання онтологічного обґрунтування природи і сутності рідної мови, її ролі у становленні освіченого громадянина і суспільства загалом [4]. Учений надавав мові особливий значущості у формуванні національної свідомості, переконливо доводив, що мова – це наша національна ознака, в «мові – наша культура, ступінь нашої свідомості. Мова – це форма нашого життя, життя культурного і національного. Мова – душа кожної національності, її святощі, її найцінніший скарб» [4, с. 57].

Мова – основа національної культури. Що вищий рівень національної культури, національної мови як першоознаки її існування і створення інтелектуально-духовної атмосфери, то вищий рівень свідомості національної, державної. Як відомо, національне відродження, відтворення національної державності можливе лише за умови, коли народ має історичну пам'ять та рідну мову. Ставлення до них людини свідчить і про культурний рівень, і про громадянську позицію. Національна мовна свідомість об'єднує народ у культурному, суспільному, політичному житті. Носії мови повинні прагнути досягти вишуканості та краси власної мови. Отже, найголовнішим завданням сучасної шкільної мовної освіти є «відродження й подальший розвиток української мови на всьому терені України, формування мовної особистості як гаранта збереження й подальшого розвитку національної культури та державності, тобто комунікативно компетентної особистості, чого вимагає розвиток суспільства і час, в якому вона живе» [3, с. 9].

Як форма існування і вияву національної й особистісної свідомості рідна мова має бути засобом самопізнання, саморозвитку і самовираження людини, засобом формування нового типу особистості й суспільних відносин на основі національної освіти, запорукою розбудови держави європейського рівня. Рідна мова, засвоєна з дитинства в мовному середовищі, є найприроднішою, найзручнішою для індивіда і, безперечно, оволодіння нею в дошкільному і шкільному віці – це оптимальний шлях мовного розвитку особистості, формування її комунікативних умінь і навичок.

Рівень мовної здатності завжди є і буде визначальним у характеристиці соціально-культурного рівня суспільства, народу і кожного громадянина зокрема. Людина створила мову і культуру, а мова та культура – сформувала людину суспільну, думаючи. Індивід реалізується в культурі думки і вербального спілкування, трудової і життєвої діяльності. Оскільки людина – творець культури, то мова є засобом її вираження.

Ідея зв'язку мови і людини, суспільства, його культури виникла ще у XVIII ст., але цілеспрямована розробка проблеми розпочалася у XIX ст. Вагомий внесок у розвиток світової лінгвофілософської думки зробив В. фон Гумбольдт. Учений, уперше науково обґрунтовуючи проблему «мова і народ», стверджував, що «мови для націй є органами їх оригінального мислення і сприйняття». Однією з центральних ідей філософії вченого є відома теза про тісний зв'язок народного світогляду та мови народу. «Мова народу – це його дух, а дух народу – це його мова, бо через мову ми пізнаємо світ, його особливості» [2, с. 97].

Важливе місце в галузі філософії мови посідають концептуальні положення і науково обґрунтовані погляди В. Сухомлинського на проблему сутності природи й методики викладання рідної мови. Вчений надавав рідній мові першорядної ваги у системі шкільних предметів, оскільки уроки мови несуть не тільки знання мовних законів і засобів, не тільки ідеї гуманізму в навчальний процес, а й мають значний виховний потенціал, що забезпечує формування духовних цінностей, національних почуттів, патріотизму, поваги й любові до свого народу, його культурних надбань і рідної мови. «Із живої думки і слова, – стверджував педагог, – почалося становлення людини: мисль, втілена у слово, підняла нас над природою, над усіма речами і явищами, над епохами і століттями. Слово ввібрало в себе найтонші порухи наших почуттів; у ньому закарбувалася душа, звичаї, традиції, радості й болі народу – всі його духовні цінності, творені століттями» [5, с. 17]. І сьогодні не втратили своєї сили й актуальності слова В. Сухомлинського, з якими він звертався до учнів і молоді: «Знай, бережи, збагачай велике духовне надбання свого народу – рідну українську мову. Це мова великого народу, великої культури» [6, с. 34]. Від усвідомлення українцями «рідності», «материнськості» української мови як чинника нашого згуртування в єдину національну спільноту, від якості, глибини та обсягу знань, якими оволодіватиме учень на уроках української мови в загальноосвітній школі, значною мірою залежатиме стан і розквіт нашого суспільства.

Сучасні вчені-неогумболісти (Ф. Бацевич, Й. Вайсгербер, Л. Вітгенштейн, Е. Сепір, Й. Тріп, Б. Уорф, П. Флоренський та ін.) переконані в синергетичному зв'язку мови зі світом і людиною, яка його пізнає. Дослідження проблеми розвитку комунікативної компетентності учнів основної школи опирається на лінгвофілософське трактування і розуміння мови, її ролі в житті людини й нації, зовнішньої та внутрішньої форми мови, взаємозв'язку лінгвістичних засобів, процесу спілкування. Ключові концепції мислителів (Й. Вайсгербера, Г.-Г. Гадамера, В. Гумбольдта, І. Огієнка, П. Флоренського), вагомі положення їхніх досліджень про взаємообумовленість, взаємозалежність мови і національного характеру народу, його мовного світогляду; здатність слова концентрувати енергію як окремої людини, так і всього народу; поєднання у слові енергії суб'єкта пізнання з енергією об'єкта дійсності та утворення спільної енергії, що є синергетичним зв'язком людини і світу; мову як підґрунтя духовного становлення особистості й нації [1] становлять основу сучасного філософського підходу до мови та вивчення рідної мови в навчальних закладах. Володіння нею є основою індивідуальності особистості, неповторності її мислення, світосприйняття і ставлення до світу та інших людей. Ці концепції повинні бути основоположними в навчанні української мови задля забезпечення в учнів умінь і навичок логічного й доречного викладу власних думок, правильного й точного сприйняття чужих висловлень, ефективного спілкування між особистостями за допомогою вербальних одиниць у поєднанні з паралінгвістичними засобами.

Учені-філософи підтверджують взаємозалежність розвитку мови, особистості й суспільства, нерозривність існування людського мислення і мовлення як результату реалізації мови в усній чи писемній формі, мислителі особливого значення надавали процесу навчання мови, формуванню вмінь комуніку-

вати, вміло входити у процес спілкування, добирати вдалі й переконливі слова, прагнули пізнати людину, з якою спілкуєшся, і під час розмови враховувати її індивідуальні особливості та внутрішній світ.

У ХХ ст. виокремилася впливова течія сучасної філософії – герменевтика, що досліджує особливості гуманітарного пізнання, виявляє спільне й відмінне у пізнанні та розумінні, вивчає інтерпретацію і творення текстів, упередженість у тлумаченні тексту. Сучасні мислителі (Ю. Габермас, Х. Гадамер, М. Гайдеггер, П. Рікьор, Ф. Шлейємакер та ін.), уважаючи проблему сутності розуміння як ключову в герменевтиці, визначають її головну мету – досягнути «диво розуміння», що є способом існування людини, котра пізнає, оцінює та діє. До основного категорійного апарату означеної галузі філософії входять «знак» і значення, «слово» (явище культури) і «контекст» (культура загалом), «текст», «інтерпретатор» тощо. Розуміння навколишнього світу та порозуміння між людьми, на думку Х. Гадамера [2], відбувається у царині мови, що є специфічною реальністю. У своїх міркуваннях філософ наголошує: для того, щоб пізнати істину, необхідно вести і всіляко підтримувати діалог, за допомогою мовних засобів висловлювати власну думку й надавати можливість виразити свою думку будь-якому опоненту. Водночас об'єктом розуміння є не тільки зміст, закладений автором у тексті, а й предметна сутність справи, з усвідомленням якої пов'язаний сам текст [2, с. 117]. Ми погоджуємося з думкою вченого і вважаємо, що означені ідеї мають бути засадами для позитивного й успішного спілкування між людьми, а навчати учнів майстерності побудови власних висловлювань та стратегій поведінки необхідно цілеспрямовано й фундаментально в основній школі під час навчальної діяльності, зокрема системної реалізації на уроках української мови комунікативних вправ і завдань, тренінгів, ігор тощо.

Концептуальні ідеї лінгвофілософів щодо процесу вербального спілкування відіграють вагомий роль, оскільки осмислене вивчення української мови на основі тексту з метою створення власних вдалих комунікативних актів з урахуванням співрозмовника, умов ситуації спілкування є важливим аспектом формування комунікативної компетентності учнів.

Проблема зв'язку мови як засобу спілкування з мисленням, взаємозв'язку комунікативних умінь особистості з її розвитком й утвердженням у суспільстві наскрізно прослідковується у філософських дослідженнях від античності до сьогодення. З огляду на викладені вище філософські засади формування комунікативної компетентності особистості можемо зробити висновок про безпосередній зв'язок усіх аспектів порушеної проблеми з тими лінгвофілософськими положеннями, що дозволяють усвідомити закономірності досліджуваних комунікативних явищ та здійснити відповідні узагальнення. На нашу думку, значущі концептуальні філософсько-методологічні положення щодо взаємозв'язку мови і людини, суспільства; мови, мовлення та мислення; значущості рідної мови у становленні і формуванні людини як члена соціуму; мови і змісту, форми тексту, взаємодії учасників комунікативного процесу необхідно враховувати і в сучасній методиці навчання рідної (української) мови, через їх призму формувати нову мобільну особистість, забезпечувати її комунікативну компетентність.

Література:

1. Бацевич Ф. Духовна синергетика рідної мови. Лінгвофілософські нариси : монографія / Ф. С. Бацевич. – К. : ВЦ «Академія», 2009. – 192 с.
2. Гадамер Г. Истина и метод / Г. Гадамер; [пер. с нем. Б. Н. Бессонова]. – М. : Прогресс, 1988. – 699 с.
3. Гумбольдт В. Избранные труды по языкознанию / В. Гумбольдт; [пер. с нем. яз. Г. В. Рамишвили]. – М. : Прогресс, 2000. – 400 с.
4. Концепція мовної освіти 12-річної школи // Дивослово. – 2002. – № 8. – С. 58–62.
5. Огієнко І. Наука про рідномовні обов'язки Рідномовний катехизис для вчителів / І.Огієнко. – К. : Обереги, 1994. – 72 с.
6. Сухомлинський В. Слово рідної мови / Василь Сухомлинський // Українська мова і література в школі. – 1968. – № 12. – С. 2–10.
7. Сухомлинський В. О. Вибрані твори у 5 томах. / В. О. Сухомлинський. – К. : Рад. шк., 1977. – Т5. – 670 с.
8. Цицерон. Три трактата об ораторском искусстве. / Пер. и прим. Ф. А. Петровского («Об ораторе» [С.75–272]), И. П. Стрельниковой («Брут, или О знаменитых ораторах» [С. 253–328]), М. Л. Гаспарова («Оратор» [С. 329–384]). Под ред. М. Л. Гаспарова. – М. : Наука, 1972. – 472 с.
9. Сербенська О. А. Актуальне інтерв'ю з мовознавцем : 140 запитань і відповідей / О. А. Сербенська, М. Й. Волощак. – К. : Вид. цент «Просвіта», 2001. – 204 с.